

Шліхта Н. В.

**РЕЦЕНЗІЯ НА КНИЖКУ:
Magistra vitae. Розмови про історію з Сергієм Плохієм.
Київ: Дух і Літера, 2020. 368 с.**

Рецензована книжка одразу привертає увагу читача своєю назвою і своїми жанровими характеристиками. Видання складається із добірки інтерв'ю, що їх Сергій Плохій дав українським медіа з часів Революції гідності. Вони переважно приурочені до публікації тієї чи тієї праці Плохія українською мовою. А тому читач отримує можливість – прочитавши усього лиш близько 350 сторінок тексту (!) – ознайомитись з основними тезами автора, висловленими в них. Задекларованою метою книжки, що впливає із авторського розуміння ще античної максими про «історію як вчительку життя», є: «поглянути очима історика на останні кілька надзвичайно драматичних років у житті українського суспільства, а також подивитися на історію з перспективи цього досвіду, щоб зрозуміти сенс перетворень, які відбуваються сьогодні в Україні» (с. 6). Для цього Плохій пропонує власну редакцію самих інтерв'ю і навіть їхніх назв («З'явилася у мене і нагода поквитатися з редакторами, які дають назви статей та інтерв'ю на свій розсуд і без консультації з авторами», с. 7), хоча водночас визнає журналістів, з якими він спілкувався, співавторами цієї книжки (с. 6).

Інтерв'ю структуровані у вісім розділів, промовисті назви яких представляють усю широту наукових зацікавлень Сергія Плохія. Автор розпочинає із «Життєпису» і завершує працю роздумами над тим, «Якої історії потребує сучасна Україна?». Тож у першому і останньому розділах він концептуалізує власний шлях історика, бачення його місця і місії історії в сучасному суспільстві. Решта розділів присвячені здебільшого конкретним дослідженням автора, опублікованим упродовж 2013–2019 рр.

Розділ «Міфи давні і нові» сфокусовано навколо українського націєтворчого – козацького – міфу та ідеї «русского мира», вичерпному аналізу яких присвячені відповідні книжки Пло-

хія¹. Як зрозуміло із об'єднавчої назви розділу, автора першочергово цікавить, як домодерні міфи резонують у сучасності, визначають спосіб сучасних колективних ідентифікацій українців і росіян, а також ідеологічний і політичний порядок денний, особливо в путінській Росії.

Наступні три розділи – «Червоне століття», «Чорнобиль» і «Прощання з імперією» – презентують погляд Сергія Плохія на радянський період в українській історії, детально прописаний у його відповідних дослідженнях². Також тут ідеться про реалізацію цифрового проекту «МАПА» (<https://gis.huri.harvard.edu/>), спільної ініціативи з історії Голодомору, здійснюваної Українським науковим інститутом Гарвардського університету і низкою інститутів НАН України. У цьому конкретному випадку порушується питання співпраці українських науковців із зарубіжними осередками і, ширше, питання їхньої інтеграції до міжнародної наукової спільноти та, відповідно, їхньої спроможності транслювати на Захід національне бачення вітчизняної історії, що зокрема має розвінчувати російський імперський і (пост)радянський міфи.

Питання популяризації української історії за кордоном є одним із центральних і в наступному розділі – «Нова нація». У ньому йдеться про постання сучасної української нації під час Революції гідності та війни на сході України і про той поштовх, що ці події дали до зацікавленості Україною в країнах Європи та Північної Америки. Саме цей контекст створив потребу в напи-

¹ Сергій Плохій, *Козацький міф. Історія та націєтворення в епоху імперій*, пер. з англ. Миколи Климчука (Київ: Laurus, 2013); Його ж, *Загублене царство. Історія «Русского мира» з 1470 року до сьогодні*, пер. з англ. Віктора Євменова, Єгора Євменова (Харків: Фоліо, 2019).

² Сергій Плохій, *Убивство у Мюнхені. По червоному сліду*, пер. з англ. Миколи Климчука (Харків: КСД, 2017); Його ж, *Чорнобиль. Історія ядерної катастрофи*, пер. з англ. Владислава Махоніна, Євгена Тарнавського (Харків: Фоліо, 2019); Його ж, *Остання імперія. Занепад і крах Радянського Союзу*, пер. з англ. Ярослава Лебедевка, Анатолія Сагана (Харків: КСД, 2019).

сання синтезованої історії України «від скіфських воєн до незалежності»³, і саме в цьому контексті, на переконання автора, можна зрозуміти/пояснити популярність «Брами Європи» як серед зарубіжної широкої публіки (якій вона першочергово була адресована), так і серед української.

У передостанньому розділі книжки – «Світова політика» – знову йдеться про поточну ситуацію, але тут українсько-російські взаємини після Революції гідності вписані в ширший геополітичний контекст, що його Плохій концептуалізує як нову холодну війну. «Уроки Ялти» відсилають читача до ще однієї його праці⁴, а поточна політична і геополітична ситуація пояснюється через історичні паралелі з подіями напередодні й опісля Другої світової війни.

Український і російський націєтворчі процеси безумовно є наскрізними темами цієї книжки. У тому, що стосується постановня української нації, безумовно центральною є теза про тісну інтегрованість цього процесу до європейського – і ширше світового – контексту. Таким є і твердження про своєрідну «запрограмованість» українців, як політичної нації, на демократію. Останнє зумовлено, як стверджує автор, історичним досвідом проживання у різних імперіях, у різних політичних і соціокультурних контекстах, досвідом конфліктів і водночас взаємодії різних етнічних і релігійних груп, що урешті витворили українську націю.

Сергій Плохій не оминає увагою і проблематичні аспекти українського націєтворення і політики пам'яті. Наратив жертви (репресії – Голодомор – Чорнобиль), «синдром віктимності» українців є одним із них. Поза тим, як підкреслюється, згадані топоси все ж відіграють націєбудівничу роль. Ба більше: «Якщо ми подивимося на Україну – це Голодомор і Чорнобиль, які є визначальними моментами історичної пам'яті. І такі риси нас більше єднають з Європою, зі світом, ніж з Росією, з якою ми були в одній імперії, Радянському Союзі» (с. 167).

Прощання з імперією – доволі складне завдання для будь-якої модерної нації: «Мабуть, наш досвід найближчий до досвіду Італії ХІХ століття, і відому фразу Массімо де Азельо: “Ми створили Італію – тепер нам треба створити італійців”, можна віднести і до нас. Я думаю, що італійський варіант реалізується сьогодні в

Україні: в 1991 році ми вибороли незалежність, державу, а останні кілька років стали часом наповнення цієї державності національним змістом» (с. 232). Під час розпаду імперій на початку і наприкінці ХХ ст. українці склали іспит на зрілість власного націєтворчого проекту. І у першому (під час Української революції 1917–1921 рр.), і у другому (у 1991 р.) випадках повного розриву із імперським минулим не відбулось, та й не могло відбутись, бо не було уявлення про власну «інакшість» від росіян. Можливість безконфліктної подвійної ідентифікації – водночас із нацією і імперією – було закладено ще мало-російським проектом ще у ХІХ ст. І лише події 2013–2014 рр. остаточно дали поштовх до ексклюзивної національної ідентифікації: «Нині все більше людей в Україні, які, можливо, раніше вважали себе радянськими чи пострадянськими громадянами, або не проводили лінії між українцями та росіянами, починають асоціювати себе саме з Україною» (с. 230).

Російське націєтворення – так само центральна тема книжки. У цьому випадку, першочергову увагу автор приділяє проблематичності витворення російської нації. Цю проблематичність закладено ще ідеєю «русского мира» з ХV ст., традиційною ідентифікацією з імперією (Романових або радянською) та ідеєю «общерусской народности» від ХІХ ст., що не бачила різниці між росіянами, українцями і білорусами. Ці ідеї живуть у сучасній Росії, як наголошує Плохій. І не лише для путінського істеблшменту, а й «для більшості росіян, які б вони політичні позиції не займали, було важко уявити свою країну без Криму, без інших частин України. І їм важко це також через те, що вони не бачать в нас “інших”» (с. 275). А тому для російських демократичних і ліберальних еліт ментальне відокремлення українців від «нас» – також дуже болючий процес, що позначає запізніле прощання з імперією і початок витворення модерної російської нації.

Насамкінець хочу повернутись до вступних зауваг. Рецензована книжка – не лише про історію, яка може допомогти зрозуміти сьогодні, як декларує сам автор. Це також його роздуми про тих істориків, які цю історію пишуть і можуть – чи навіть мають – відігравати роль відповідальних публічних інтелектуалів. Зважаючи на той запит, який є у сучасному суспільстві на історичні знання, з одного боку, і живучість та впливовість (часто імперських) історичних міфів, з іншого, Плохій переконаний, що: «учені повинні впливати на суспільство, на формування його пам'яті. Навіть поганий історик – це

³ Сергій Плохій, *Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності*, пер. з англ. Романа Ключка (Харків: КСД, 2016).

⁴ Сергій Плохій, *Ялта. Ціна миру*, пер. з англ. Надії Коваль (Харків: КСД, 2019).

все-таки історик, вихований відповідно до якихось стандартів знання. Що дужче наші міфологеми наблизяться до наукових стандартів, то міцніші будуть у нас підвалини ідентичності» (с. 340).

Урешті, це також книжка і про самого Сергія Плохія, його своєрідна его-історія. І, як на мене, саме це робить її такою привабливою для чита-

ча. Адже вона дає змогу зазирнути за лаштунки історіописання і також, як підкреслює Джеремі Попкін, «нагадує нам, що історія пишеться людськими індивідами, які мають свої власні унікальні особисті історії та свої власні причини шукати сенси в історії, про яку вони пишуть»⁵.

⁵ Jeremy D. Popkin, "Historians on the Autobiographical Frontier", *The American Historical Review* 104, no 3 (June, 1999): 747.

Матеріал надійшов 13.03.2021

Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0)